Ta'limda baholashning zamonaviy usullari (normativ va summativ)

Karimov Shohrux

Guliston davlat pedagogika insituti

Pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabasi

E-mail:shoxruxkarimov324@gmil.com

Annotatsiya. Mazkur ishda zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar bilimini baholashning eng muhim shakllari bo'lgan normativ va summativ baholash usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida baholashning an'anaviy shakllaridan zamonaviy, shaffof va xolis tizimlarga o'tishning pedagogik zaruriyati asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada Benjamin Blum, Dilan Uilyam kabi xalqaro ekspertlar hamda sharq mutafakkirlarining baholash borasidagi ilmiy qarashlari qiyosiy o'rganilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim sifatini oshirishda baholash mezonlarini to'g'ri belgilash va o'quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini monitoring qilish bo'yicha metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'z: Ta'lim sifati, baholash tizimi, normativ baholash, summativ baholash, monitoring, pedagogik nazorat, xalqaro standartlar, kriterial baholash.

KIRISH

XXI asr axborot jamiyatida ta'limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki "o'rganishni o'rganish" ko'nikmasini shakllantirishdir. Shu sababli, ta'lim natijalarini o'lchash tizimi o'zining an'anaviy "nazorat" funksiyasidan "rivojlantirish" funksiyasiga o'tmoqda. Bugungi kunda normativ va summativ baholash usullari nafaqat akademik darajani belgilaydi, balki davlatning inson kapitali salohiyatini prognozlash imkonini beradi . O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonunining 28-moddasida ta'lim oluvchilarning bilimini baholashda adolatlilik, shaffoflik va xolislik tamoyillari qat'iy belgilab qo'yilgan [5].

Baholash metodologiyasining evolyutsiyasi kognitiv psixologiya va pedagogik o'lchovlar nazariyasi (edumetrics) bilan chambarchas bog'liq.

- Normativ baholash (Norm-referenced assessment) tizimi o'quvchini "umumiy me'yor" darajasi bilan qiyoslaydi. Bu usul, ayniqsa, selektiv ta'lim muassasalariga (masalan, Prezident maktablari yoki oliygohlar) saralash jarayonlarida strategik ahamiyatga ega.
- Summativ baholash (Summative assessment) esa ta'lim dasturining yakuniy samaradorligini muhrlaydi. U o'qitish sifatining "audit"i hisoblanadi [2].

Mavzuning fundamental mohiyatini ochishda dunyo tan olgan ekspertlarning fikrlari muhim tayanch nuqtasi bo'ladi. Benjamin Blum o'zining mashhur taksonomiyasida ta'kidlaganidek:

"Agar o'quvchi o'zining qayerda xato qilayotganini va qanday qilib yaxshilanishi mumkinligini baholash orqali tushunmasa, bu jarayon shunchaki vaqt sarflashdir" [3].

Zamonaviy baholash nazariyotchisi Dilan Uilyam esa baholashning summativ shaklini "avtomobilning orqani ko'rsatuvchi oynasi"ga o'xshatadi — u bizga qayerdan kelganimizni ko'rsatadi, lekin qayerga ketayotganimizni boshqarish uchun formativ va normativ ma'lumotlar kerak [8]. Sharq renessansi mutafakkiri Abdulla Avloniy esa *"Fikr tarbiyasi eng muhim va eng qiyin vazifadir"* deya ta'limdagi har bir natija shaxsning kelajakdagi ma'naviy qiyofasini belgilashini uqtirgan . Baholash

tizimida etik me’yorlarning saqlanishi o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida ta’kidlaganidek, o‘qituvchi o‘quvchiga nisbatan har doim adolatli bo‘lishi shart, zero adolatsiz qo‘yilgan baho o‘quvchining ilmga bo‘lgan irodasini sindiradi. Bu qarash bugungi kundagi baholashning shaffoflik va validlilik (asoslanganlik) tamoyillariga to‘liq mos keladi [1].

Bugungi kunda sun’iy intellekt va "Big Data" (katta ma’lumotlar) texnologiyalari baholashning yangi modellarini taqdim etmoqda. Masalan, LMS (Learning Management Systems) platformalari yordamida o‘quvchining har bir qadami monitoring qilinadi. Bu esa normativ baholashni shunchaki guruh bilan solishtirishdan, har bir o‘quvchining individual o‘sish dinamikasini tahlil qilishga (ipsative assessment) o‘tkazadi [9].

Ta’lim iqtisodiyoti nuqtayi nazaridan, summativ baholash natijalari mehnat bozori uchun indikator vazifasini o‘taydi. Piter Druker ta’kidlaganidek, intellektual mehnat asrida samaradorlikni o‘lchashning yagona yo‘li — bu natijalarning aniq mezonlar (normativlar) asosida tahlil qilinishidir. Bu jarayon bitiruvchining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omildir.

Hozirgi kunda ta’lim amaliyotida PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro standartlarning kirib kelishi normativ va summativ baholashni yangi bosqichga olib chiqdi. Endilikda baholash nafaqat xotirani, balki olingan bilimni hayotiy vaziyatlarda qo‘llash (functional literacy) darajasini ham o‘lchashi shart [9]. N.S. Sayidahmedov ta’kidlaganidek, pedagogik texnologiyalar zanjirida baholash tizimi eng zaif bo‘g‘in bo‘lib qolsa, butun ta’lim sifati inqirozga uchraydi [6].

Ushbu ishning maqsadi — normativ va summativ baholashning nazariy-uslubiy asoslarini o‘rganish, ularning o‘zaro differensial xususiyatlarini tahlil qilish hamda zamonaviy ta’lim sharoitida baholashning eng samarali modellarini joriy etish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqotlar va mavjud pedagogik amaliyotni kuzatish natijasida shaxsiy yondashuvim sifatida quyidagilarni ta’kidlashni joiz deb bilaman:

Mening nazarimda, bugungi ta’limda baholash tizimi faqatgina "bilish" darajasini emas, balki "qo‘llash" va "yaratish" layoqatini o‘lchashi shart. Normativ va summativ baholash usullarini tahlil qilar ekanman, ularning bugungi kundagi asosiy kamchiligi — o‘quvchining psixologik holati va individual rivojlanish tezligini ko‘pincha hisobga olmasligida deb hisoblayman.

Shaxsiy taklifim shundan iboratki, baholash tizimini "Insonparvarlashtirilgan diagnostika" modeliga o‘tkazish lozim. Bu nima degani?

Bahodan voz kechish emas, balki bahoni izohlash: Summativ baholashda qo‘yilgan raqamli ko‘rsatkich (masalan, "4" yoki "80 ball") ortida o‘quvchining qaysi ko‘nikmasi oqsayotgani haqida aniq tahliliy fikr (feedback) turishi kerak.

Normativ bosimni kamaytirish: O‘quvchini boshqa o‘quvchi bilan emas, balki uning "kechagi" natijasi bilan solishtirish (ipsativ yondashuv) normativ baholashning eng adolatli shakli deb o‘ylayman. Bu o‘quvchida muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvini yo‘qotadi va sog‘lom motivatsiyani uyg‘otadi.

Raqamli ta’lim muhitida summativ baholash ham moslashuvchan (adaptive) holatga kelmoqda. Ya’ni, test savollari o‘quvchining javobiga qarab murakkablashib yoki soddalashib boradi. Bu normativ

va summativ baholashning eng ilg‘or sintezi bo‘lib, o‘quvchining haqiqiy imkoniyat chegarasini (Zone of Proximal Development) aniqlashga yordam beradi

Xulosa qilib aytganda, mukammal baholash tizimi — bu o‘quvchi o‘z bahosidan qo‘rqmaydigan, balki o‘z xatolarini tahlil qilish uchun uni intizorlik bilan kutadigan darajadagi shaffof va do‘stona jarayondir. Biz baholashni "yakuniy hukm"dan "rivojlanish imkoniyati"ga aylantirishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Avloniy, A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: "O‘qituvchi", 1992. (60-100 bet)
2. Black, P., & Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education, 2018. (10-25 sahifalari)
3. Bloom, B. S. Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longmans, 1956.(185-bet)
4. Ismoilov A.A. "Ta’lim tizimida xalqaro baholash dasturlarining o‘rni". – Toshkent, 2022.(48-56 betlar)
5. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.(12-15-betlar)
6. Sayidahmedov, N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: "Fan", 2021. (232 bet)
7. Wiliam, D. Embedded Formative Assessment. – Solution Tree Press, 2017.
8. Wiliam, D. Leadership for Teacher Learning. – Learning Sciences International, 2016.(40-60 betlar)
9. Zunnunov A. "Pedagogika tarixi". – Toshkent: "Sharq", 2004.(338 bet.)